

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՔՈՋԻԲԱՅԻ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ԱՆՈՐ

ՀԱՅ ՄԻԱԲԱՆՆԵՐԸ

1. — Ո՞ր կը զսնուի Քոզիրայի (Coziva) վանքը.

Ռուսազգի Դանիէլ կրօնաւորին Ուղեգրութեան համաձայն, Երուսաղէմէն մինչեւ Յորդանան քսան և վեց վերստ է, իսկ մինչեւ Քոզիրա՝ տասն և հինգ վերստ. ան կը գտնուի խորունկ հեղեղատի մը մօտ, ճանապարհին ձախ կողմը: Քոզիրայէն մինչեւ Երիքով հինգ վերստ է, և Երիքովէն մինչեւ Յորդանան՝ վեց վերստ: Հեղեղատը կը թաւալի սեպացեալ ժայռերէ կազմուած միաստուեր ձորի մը մէջ: Այդ ժայռերու մէջ քարայրներ կան, ուր երբեմն կը բնակէին անապատականներ, որոնք հաստատած են հոն վանք մը, զոր Յոյներ կ'անուանեն Քոզիրա: Այս վանքը անդունդի մը վրայ գոյցեւ ծիծառնակի բոյնի մը նման կառւած է լերան կողքին:

2. — Ի՞նչ անուամբ կառուցուած է Քոզիրայի վանքը եւ ի՞նչ է ծագումը.

Քոզիրայի վանքը սխալ սովորութեամբ մը՝ իններորդ դարուն Ս. Աստուածածնի, և յետին ժամանակներու մէջ, Ս. Գէորգի անունով կ'անուանակոչեն. վանքին արաբական անունն է Տէյր Էլ Քիլլի: Վանքին մէջ, հին դարերէն սկսեալ, պատերուն վրայ գոյութիւն ունեցող Ս. Կուսի հօր Ս. Յովակիմայ պատկերները կը վկայեն թէ վանքը կառուցուած է անոր անունով: Յակորոս Առաքելոյն անվաւերական համարուած աւետարանին մէջ կը կարդանք թէ Ս. Կուսի հօր՝ Յովակիմայ անդաւակութեան և մօր՝ Աննայի ամուսնեան պատճառաւ սրտաբեկութիւն մը կար Ս. Կուսի ծնողաց տան մէջ: Յովակիմ, երբ զոհ մատուցանելու համար տաճար կը գլիմէ, հակառակ իր բարեպաշտութեան, կը մերժուի:

ան տխրութեամբ համակուած՝ կ'ուզէր տնտայտ քաշուիլ ևւ առանձնանալ: Ինքը Երուսաղէմացի էր և Յուդայի ցեղէն, հարուստ էր և ունէր բազմաթիւ հօտեր: Հըրեշտակը անտպաւին մէջ աւետեց Յովակիմայ Ս. Կուսին ծնունդը. միևնոյն ներշնչմամբ լեցուած՝ Աննան ալ անոր կ'սպասէր տաճարին դրան առջև. ամուսնեան և անդաւակութեան նախադէպը այլ ևս վերջած էր անոնցմէ:

Երուսաղէմի ևւ շրջակայից մէջ զբոնուած վանքեր ու եկեղեցիներ ընդհանրապէս կառուցուած են Քրիստոսի Տնօրինական Ս. Տեղեբու և կամ մարտիրոսներու դամբարաններուն ու Սրբոց փոխադրուած նշխարներուն ամփոփուած տեղերուն վրայ: Յակորու նախաւեարանը, թէև և եկեղեցին վաւերական չէ նկատած ու մերժած է զայն, բայց ինչպէս կ'երեւի քրիստոնէական հնախօսութեան պատմութենէն, նախնի քրիստոնեայք օգտուած են այդ անվաւերականին ինչ ինչ հաշուածներէն, որոնց պատմութեանը ունեցած են իրենց շինիչ կողմերը, ու անոնք անվարան օգտուած են անոնցմէ ու համաձայն անոնց խմատներուն եկեղեցիներ ու վանքեր ալ հաստատած են. այս պարագան անժխտելի է պատմականօրէն: Մենք ասկէ առաջ գրած ենք այս մասին ու հաստատած ենք այս պարագան (տե՛ս Սիւն, մեր յօդուածը, Հայոց Ս. Աստուածածնի վանքը, Բերդեհիմի նախապահին վրայ, 1927, էջ 109-112. Տաքև, մեր յօդուածը, Ս. Գրոց անխաւրակակն գրեմք, 1928, էջ 111-120), և պարզած ենք թէ նոյն անվաւեր գրեւածքներն ալ ներշնչած են նախնի քրիստոնեաները կառուցանելու վանքեր և եկեղեցիներ: Քոզիրայի վանքը այդ կարգի վանքերէն մին է ևւ շատ հին ժամանակներու մէջ կառուցուած: Երիքովի ճանապարհին վրայ՝ Ս. Կուսի հօր Ս. Յովակիմայ առանձնացած անապատն էր Քոզիրան: Յովակիմ քանի որ Երուսաղէմացի էր, անկասկած ան մեկնած էր Երիքովի ուղղութեամբ: Ը. դարու եպիսկոպոս մը, Յովնանեան Եւփեայ, իր մէկ քարտիկն մէջ այս պարագան կը յիշէ ու կը խօսի Աւետման Յովակիմայ կոչուած տօնին վրայ, որ բիւզանդացոց օրերուն հաստատուած տօնախմբութիւն մըն էր, ու ան չի կրէներ Յովակիմայ առանձ-

նացած տեղւոյն նկատմամբ յիշուած ա-
նապատ բառը, այլ կուտայ անոր նաեւ շնո-
րառը. վասն զի Քոզիրայի գիրքին համար
խիստ լաւ կը յարմարին անապատ եւ շնո-
րառերը: Միեւնոյն ժամանակ պէտք է ըն-
դունիլ թէ Քոզիրայի վանքը շատ հին է
ու անոր ծագումը՝ անյայտ: Եւագր եկե-
ղեցական պատմիչը կը յիշէ (դ. 7) Յով-
հաննէս Քոզիրացին, Զ. դարուն սկիզբը,
որ առաջ անապատական էր նոյն վանքին
մէջ, յետոյ եպս. Կեսարիոյ (Պաղեստինի
մէջ): Եւագրի խօսքերը սակայն, չեն բա-
ցատրեր Քոզիրայի ծագումը, եւ նոյն իսկ
Յովհաննէս Քոզիրացիին օրով, տակաւին
եկեղեցի չէր հաստատուած հոն, այլ միայն
միայնակեացներու բնակավայր մըն էր ան
(laure). բայց աստի, Քոզիրան աւելի հին
էր Եւթիմիոսի, Թէոդոսի եւ Սաբայի վան-
քերէն: Է. դարուն համաքաղաքացի եր-
կու կրօնաւորներ, Սոփրոնիոս եւ Յովհան-
նէս Մոսքոս, բարեպաշտական ուխտաւո-
րութեամբ մը կ'այցելէին Պաղեստինի եւ
եզրկատոսի վանքերը, մասնաւորապէս կը
այցելէին Քոզիրայի վանքը, որ նոյն գա-
րուն այլ եւս իր խցական վիճակէն (laure)
դուրս եկած՝ վանական հաստատութիւն մըն
էր, եկեղեցիով, գերեզմանատունով եւ վա-
նականաց բնակարաններով. ուրեմն պէտք
կ'ըլլայ ընդունիլ թէ Քոզիրան, թէեւ անա-
պատականներու իրր ճգնարուն հնագոյն
ժամանակաց մթութեան մէջ մնացած է,
բայց իրր մենաստան սկզբնաւորուած է է.
դարուն: Ս. Յովակիմայ անունը կ'երեւայ
վանական Եպիփանի հետ Ս. Երկրի վերա-
բերեալ իր նկարագրութիւնը գրեթէ կ'սկսի
ԺԲ. դարէն. ինքը երեսնագէմացի էր, հե-
տեալաբ եկեղեցիին աւանդութիւններուն
վրայ ձգելու տեղեկութիւններ կրնար տալ:
Եպիփանի՝ երկրաւոր զրախար կը գնէր Քո-
զիրայի զրմացը. «Բեթանիոյ արեւելեան
կողմը, տասներկու մղոն հեռի, կոր եկե-
ղեցի մը, այն տեղին վրայ՝ ուր Ազամ եւ-
կած էր նստիլ, ողբալու համար երկրաւոր
զրախար կորսնցուցած ըլլալուն հետեան-
քով»: Ան յետոյ կ'աւելցնէ թէ «այս եկե-
ղեցիին մօտ էր Յովակիմայ տունը, որ է
վանքը: Վանքին արեւելեան կողմը չորս
մղոն հեռաւորութեամբ կը գտնուէր երի-
քովը». այս նկարագրութեան ճիշդ տեղը

կը գտնուէր Քոզիրան, եւ այս աւանդու-
թիւնն ալ շատ հին է:

3.— Քոզիրայի Գեղեգմանատունը.

Քոզիրայի գերեզմանատունը գտնուած
է վերջին դարու կիսուն, բայց զժրախ-
տարար պէտք եղած ուշադրութիւնը չէր
ընծայուած անոր: Երեսնագէմի Յունաց
Պատրիարքարանի մատենադարանապետ եւ
աւագ Սարկաւագ Կղէոպա Քոզիրացի
(այժմ եպս. Նազարէթի) միայն 1901 ին
ուսումնասիրութիւն մը գրած է անոր նը-
կատմամբ: Այս գերեզմանատունը ստորեւ-
կրեայ բնական եւ ընդարձակ քարայր մըն
է, ուր փորուած են գերեզմաններ: Գրեթէ
150 մետրներու անուններ զրոշմուած են
նոյն գերեզմաններու առաստաղին եւ պա-
տերուն վրայ, հոյակապ մետաղաւորան
մը՝ որուն մէջ գրեթէ իւրաքանչիւր անու-
նի քով նշանակուած է մետաղին տիպոգ-
րը, ազգատոհմը, տարիքը եւ մահուան
թուականը, յիշատակելով ամիսը եւ ընդիկ-
սիոնը (indiction), բայց ոչ երբեք տարին:
Այդ անուններուն մէջ կը գտնուին եպիս-
կոպոսներ, պարզ վանականներ, նոյն իսկ
երեք սարկաւագուհիներ: Յիշատակարա-
նին թուականը գտնելու համար Կղէոպա
աւագ սարկաւագը կը զիմէ հնագրութեան
(paléographie) եւ միեւնոյն ժամանակ մէջ կը
բերէ զանազան պատմական փաստեր, ու-
րոնցմէ այս եզրակացութեան կը հասնի
թէ նոյն գերեզմանատունը Ե. դարու վախ-
ճանէն սկսեալ վանքին յատկացուած էր
մինչեւ ԺԲ. դարու սկիզբը:

Կղէոպայի հրատարակած մենագրու-
թիւնը ունի ներածութիւն մը՝ ուր կը հա-
մառօտէ Քոզիրայի խցական եւ վանական
վիճակներու պատմութիւնը, յետոյ կը գրէ
կենսագրութիւնները Քոզիրացի Յովհաննէս-
սին եւ Գէորգ Կիպրացիին, որոնք վանա-
կան այս մեծ կեդրոնին երկու գլխաւոր
փառքերը եղած են, եւ նոյն վանքի վերա-
բերութեամբ հատուածներ մէջ կը բերէ
Յովհաննէս Մոսքոս, Կիւրեղ Սկիւրուպոյս-
ցիին եւ Եւագրի: Գերեզմանատունէն զատ,
Կղէոպա կը խօսի Ուսաի Քիլիքէն Քոզիրա
բերուած ջրի ճանապարհի մասին: Ան կը
մատնանչէ այլ եւ այլ լեզուով արձանագրու-
թիւններ, որոց մէկ քանին ասորերէն են

ևւ շատ հին կը թուին: Նոյն հեղինակը քանի մը տարի առաջ ալ հրատարակեց Քոզիրայի մէջ զանաւոր մոզայիք մը, որ կը կրէր յունարէն արձանագրութիւն մը:

Յարգելի հեղինակին այս ուսումնասիրութիւններէն կը հասկցուի որ Քոզիրայի գերեզմանատան մէջ թաղուած են զանազան ազգութիւններէն ալ և ալ ննջեցեալներ, որ մահուամբ կորուստեցած ու հոն ամբողջուած են. այսպէս, Հայեր, Իսաւրացիներ, Գիլիկացիներ, Միջագետքացիներ, Սարաքեններ, Հոսիկացիներ, Բագրացիներ, Սակարացիներ, Մաշուկացիներ, Տիւրացիներ, Անտիոքացիներ, Դաւանակացիներ, Եգիպտացիներ, Կասարավիկացիներ, Երազացիներ, ինչպէս նաև մեկ Թեսալոնիկցի, մեկ Հնդկ, մեկ Սարակի լոս և մեկ Արեքուսացի:

4. — Քոզիրայի վանքին հայ միաբանները .

Վերև գրեցինք որ Քոզիրայի վանքը Քոզիրայի Յովհաննէսի օրով (+532) տակաւին խուցերէ բաղկացեալ հաստատութիւն մըն էր, է. դարուն էր որ հոն կը շինուին վանք ու եկեղեցի, կը ծաղկին նշանաւոր վանականներ՝ Քոզիրայցի Պէորդ (+625) և Անտոն, որ գրած է առաջնոյ վարքը: Քոզիրան է. դարուն իր պայծառութեան գէնիթին վրայ կը գտնուէր, յետոյ տակաւ առ տակաւ անշքացու ու մինչև ԺԲ. դար թէև գոյութիւն ունէր, սակայն նոյն ժամանակէն սկսեալ քայքայուեցաւ և վերջին տարիներուն միայն նորոգուեցաւ: Վանքին պատմական գերեզմանատան մէջ ամբողջուած ննջեցեաց արձանագրութեաններէն կը հետեցնենք վանքին զարգացման թուականը, որ ժամանակ հաւաքուած էին բազմաթիւ երկիրներէ ու ազգութիւններէ վանականներ, որոնք թէև ապաստանած օտար հաստատութեան մը հովանիին տակ, բայց կը պահէին իրենց կրօնական դաւանութիւնը: Վերոյիշեալ հեղինակին այն կարծիքը թէ անոնք յունագաւառութիւնը ընդունած էին ու այդ հանդամանքով միայն կը մնային Քոզիրայի մէջ, ուղիղ չենք զաներ ա՛յն փաստերով որ իրեն ալ անտարակոյս անձանթ չեն: Սիւնի մէջ ևւ այլուր մեր հրատարակած յօդուածներով ըստ բաւա-

կանի պատմականօրէն հասկցուցինք թէ Հայ եկեղեցին երեսօղէմի և ըրջակայից օտար վանքերու մէջ՝ ի հետեւն ունեցած է հայ միաբաններ, որոնք իրենց դաւանութեամբն ապրած են, իրենց լեզուովն աղօթած ու սոցմոտած են ուրոյն եկեղեցիի մը մէջ, թոյլատուութեամբ օտար վանքերու առաջնորդներուն: Այս մասին ամենէն հին վկայութիւնը կուտայ Հերոնիմոս Ընթերցողը երբ կը կարգայ Սիւնի անցեալ երկու տարուան էջերուն մէջ մեր յօդուածներով պարզուած պատմական փաստերը, պիտի տեսնէ որ Գարիգոյի (Սիւն, 1927, էջ 109-112), Սարայի (անդ. 1927, էջ 369-372, 1928, էջ 16-19), Թեոդոսի (անդ. 1928, էջ 42-46), Երիմիտի (անդ. 1928, էջ 364-367), Սիւնայի (Արև, 1926, Թ. 2338-39) վանքերուն մէջ յանուանէ յիշելով հայ միաբանները՝ նկարագրած ենք անոնց պատմական կենցաղը ու դաւանական վիճակը: Երեսօղէմի օտար վանքերու մէջ հայ վանականութեան այս որոշ հանգամանքը՝ հայ եկեղեցական մատենագրութեան համար յիշատակելի պարագայ մըն է ևւ պատմական նորոտաց տեղեկութիւն մը, որ անտարակոյս ուշադիր պրպտուաներով ևւ լատանքներով պիտի ձգտանայ ի պատիւ հայ քրիստոնէութեան:

Քոզիրայի գերեզմանատան ննջեցեաց արձանագրութիւններէն հասկցուած է թէ հոն ուրիշներու հետ խառնուած ևւ թաղուած են հայազգի երկու միաբաններ ևւ, հայ քահանայ մը ևւ Յովնանիս անուն հայ ստակաւ մը: Հաւանական է որ հոն ուրիշ հայ միաբաններ ալ թաղուած ըլլան, բայց արձանագրութիւն չունին: Այս երկու հայ միաբաններու մասին կղէտգա Սարկաւագ հետեւեալ կարծիքը կը յայտնէ, ըսելով թէ նոյն գերեզմանատան մէջ թաղուած հայ միաբանները ո՛չ թէ Քաղկեդոնի ժողովէն առաջ, ալ յետոյ թաղուած են, երբ դեռ իրենց հերձուածը (?) ոչ ընդհանրացած և ոչ ալ զրութեան մը վերածուած էր իրենց մէջ: Յիշեալ անոնց մասին կը մտածէ երկու բան. անոնք կա՛մ ա՛յն հայերէն են որոնք հաւատարիմ մնացին օրթոտոքս եկեղեցիին ծոցին մէջ, երբ միաբնակութեան զէմ հալածանքը սկսաւ Պաղեստինի մէջ ևւ հերձուածը զարկեցաւ մեծ վանահայրերուն՝ Եւթիմիոսի, Թէոդո-

դոսի, Սարայի և ուրիշներու շնորհիւ, և կա՛մ անոնցմէ էին, որոնք բիւզանդական պետութեան սահմաններուն բնակիչները ըլլալով՝ Հերակլի օրերուն մտան կաթողիկէ եկեղեցին, երբ կայսրը յաղթանակու գարձաւ Պարսկաստանէն և Կարնոյ մէջ 628ին գումարեց ա՛յն ժողովը որ կարճ ժամանակի մը համար միայն երկու կողմերը միացուց։

Այս բացատրութիւնները բնաւ հիմնաւոր չեն. վասնզի Քողկրայի հայ վանականներուն և նոյն խակ անխտիր բոլոր վանականներուն համար այն ատեններ անձանօթ էին վարդապետական խմատներու տարբերութիւնները. անոնք ամենքն ալ եղբայրացած էին մէկ յարկի տակ։ Եւ յետոյ վերեւ մեր թուած յօդուածներուն մէջ պատմականօրէն պարզած ենք թէ հայ վանականներ Պաղեստինի օրթոտօքս վանքերուն մէջ բնակելով՝ խառնուած են տարբեր ազգութեանց վանականներուն հետ, բայց անոնք իրենց սեպհական եկեղեցիներուն մէջ իրենց լեզուով կը կատարէին պաշտամունք, կ'աղօթէին, կը սաղմոսէին, կը հետեւէին ձեռական աշխատանքի և գրչութեան արհեստին, և ասոր կը վկայեն ա՛յն բազմաթիւ գրագիրները, որ կը մնային երուսաղէմի, Սինայի և վերին եգիպտոսի անապատներուն մէջ, ինչպէս այլուր գրած ենք (Տարեւ, 1929, էջ 39-50). ամուր կերպով կը պահէին Հայ եկեղեցիին դաւանութիւնը, առանց զատուելու ընդհանուր եղբայրակցութենէն. անոնք հայ կը մնային միեւնոյն նուիրական յարկին տակ. և այս պարագան տարօրինակ երևոյթ մը չէր կրնար ըլլալ, քանի որ հին օրերէ սկսեալ այլեւայլ ազգերու վանականները թէ՛ երուսաղէմի և թէ՛ շրջակայից Տնօրինական Ս. Տեղերու մէջ կը պահէին միեւնոյն քրիստոնէական եղբայրակցութիւնը, անխտորէն մասնակցելով օրուան պաշտամունքներուն և արարողութեանց։

Այս եղանակաւ էր որ ի հնումն Քողիբայի վանքին նաւակատիքի տօնադարձը, ըստ երուսաղէմի ծխարանին, հանգիստաւորապէս կը կատարուէր Յունվար 18ին (R. B. 1914, էջ 461)։ Ի գուր Apbé Martigny իր Dictionnaire des Antiquités chrétiennes գիրքին մէջ (էջ 318) կը պնդէ թէ

Ս. Յովակիմայ տօնը Թ. դարուն միայն հաստատուած է, և թէ Ս. Կուսի ծնողաց անունը է. դարէն առաջ միայն աւանդաւէպ մը կը նկատէ. բայց յիշեալ հեղինակը եթէ տեղեակ ըլլար Արեւելեան եկեղեցիին զարուստ աւանդութեան և Քողկրայի վանքին պատերուն վրայ նկարուած Ս. Յովակիմայ պատկերներուն և անոր անուան կառուցուած հնադարեան վանքին և եկեղեցւոյն, ապահովօրաբար պիտի չի համարձակէր զրեւ այդ տողերը։

ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻ

ԿՐԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

ԺԱ.

ԽԱՉԱՏՈՒՐ Բ. ԶԵԹՈՒՆՅԻ

1560 Փետր. 16 — 1581 Փետր. 1.

Խաչատուր Բ., ըստ Զամէեանի՝ Խաչիկ Ուլենցի, ըստ Մարգարիտ Գրգիլ՝ պարզապէս Տէր Խաչիկ, ծանօթ է իր երաժիշտ արտօնով, անուշատ իբրեւ վարդապետ մը եկեղեցական երաժշտութեան մէջ, և կամ իբրեւ վարդապետ և գեղեցկաձայն երգեցող մը։

Հին ատեններ մեծ կարեւորութիւն կը տրուէր եկեղեցական երաժշտութեան, և նոյն խակ այս մեր օրերուն ալ «ճայնաւոր» անձեր նախամեծար կը համարուէին քահանայութեան, առանց սակայն շատ խտապահանջ ըլլալու թէ ի՞նչ է «ճայնաւոր»ին կարողութիւնը եկեղեցական երգեցողութեան մէջ, հերիք է որ մարդը «ազուոր ճայն» մը ունենար և կարող ըլլար երգել. կ'ենրի թէ կաթողիկոսական աթոռին բարձրաւելու համար խակ, օտրիշ յարմարութիւններու հետ՝ երաժշտագիտութիւնն ալ առաւելութիւն մը կ'ստեղծէր, և կամ, թերեւ, միւս բոլոր յարմարութիւններէն ալ վե՛ր կը նկատուէր։

Դժբախտաբար չենք գիտեր թէ Խաչատուր Բ. իբրեւ մտաւորական և գեղարուեստի վարդապետ ի՞նչ արժէք կը ներկայացնէր որ իր վրայ շեշտուած է երաժիշտ Բայց գիտենք որ Կիլիկիա նշանաւոր եղած է երաժշտութեան մէջ (Հմմտ. Սիւուան, էջ 517, ծնթ.) և Սիմէոն Կիթաւ, ինչպէս որ պիտի տեսնենք իր տեղը, առ Փիլիպպոս Կիթաւ, իր ուղղած թուղթին մէջ վստահ պարծանքով մը կը մատնանշէր երաժշտական արուեստին զարգացումը Կիլիկիոյ Մայրաքաղաքին մէջ։

— «Խաչն ի Սրսայ
Սաղմոն ի Մրցայ».